

Borpatak évezredes bányászata

RÉTHY KÁROLY ny. okl. geológus

Jelen cikkben a szerző áttekinti a borpataki, elsősorban aranybányászatot, részletesen megadva a különböző bányák művelési időszakait, megnevezve a tulajdonosokat és a bányákat művelő személyeket, szervezeteket.

Bevezetés, kezdetek

Az egykori Szatmár vármegyében, a Nagybánya melletti Borpatak-völgyben (Valea Borcutului, Románia), vagy régi nevén Savanyúkút-völgyben található az aranyban és ezüstben gazdag ércbányák, amelyek közül néhányat a környék legősibb bányái közé sorolnak. Ezeket már a rómaiak előtti időkben és a ró-

1. kép: Borpatak völgye egykor

maiak idején is művelték, amit a Borzás-hegyen talált ókori horpák és aknák sora, s a környék bányáinál talált római kori szerszámok és mécses igazol, valamint az a három körgyűrűs sánccal körülvett várrom a Vár-hegy tetején, ami az avar várakra emlékeztet. Ennek a területén két olyan régi bányakna található, amelynek egyikéből az ércet mentén, vésővel-kalapáccsal képzett hosszú táró van. Ugyanolyan, mint azok az aknák és tárók, melyeket a Lipót-bányában, valamint a Borzás és Zsófia-bányahatárokonban is megtaláltak [7]. Azonban a bányászat nagyobb arányú kibontakozása – mint a Kárpát-medence más területein – Nagybányán és vidékén is csak a magyarok honfoglalása utáni német betelepítésekkel kezdődött el. Így a nagybányai aranybányászatról, amelynek a borpataki is része volt, a legrégebb írott emlék csak 1327-ből, vagyis Károly Róbert uralkodásának idejéből származik [12].

Az itt található, aranyban és ezüstben gazdag hidrotermális telérformájú ércetestek a neogén vulkanizmussal kapcsolatban képződtek, s a legtöbb esetben bádeni és szarmata vulkáni kőzetekbe (riolit, dacit, kvarcan-

dezit, piroxénandezit) ágyazva vannak jelen. A borpataki fővölgytől keletre elágazó Borzás-völgyből kiemelkedő Borzás-hegyben van a Borzás-Romlás-bánya, s ennek közelében található a Lajos-, Fürödő-, Katalin-, Csóra- és Károly-telérek, ahol kb. 600-800 m hosszán a régi bányaművelés egész sora található. A Borzás-bánya közelében található még az 1-10 m vastag Franciska- és az Ilka-telérek, melyekben igen szép terméсарny fordult elő, valamint itt említhetők még a *Miskolczi Sándor* által feltárt Antal- és József-telérek. A nyugatra lévő hegységben vannak a néhol 10-12 m vastagságot is elérő Borkút-, Lipót-, János-, Ignác-, Zsófia- és Lisibona-telérek, melyek kvarc-, kalcedon- és aranytartalmú pirít mellett ezüstben gazdag fakó- és ólomércet, valamint szabad aranyat tartalmaztak. *Pályf Mór* szerint a Lipót-telér helyenként 50 méterre is kiszélesedik, hatalmas tömzsöt alkotva. Az itt található Lisibona bánya pedig a nagybányai bányavidék egyik aranyban és ezüstben leggazdagabb bányája volt [7]. Északra a Franciska- és Toncsi-völgyben található a Miksa-, János- és Franciska-telérek, bámulatos ősrégi bányaművelés-maradványokkal [12], s a hegység legmagasabb pontján található a régi Lisibona-akna. Tőle északra van a Leopold-bánya, amely az István- és Kelemen-bányatelékekkel határos [7], ahol a mellékágak kb. 600 m hosszú és 50 m széles aranytartalmú pirites tömzsöket alkotnak. Tulajdonképpen az egész hegy apró ércerekekkel átszótt aranytartalmú tömeget alkot. A Toncsi-patakon feljebb, a Kisborzás, Epres-orom és Toronyláb között van a Szaniszló- és András-bánya a Szaniszló-, András- és Bonaventura-telérekkel. Tovább feljebb a Kapitány-patakban a Mihály- és a Nepomuk-telér, a Hangyászó-hegyben pedig a Máriasegítség- és a Magdolna-telérek vannak jelen [12].

Bányászat a középkortól

Kezdetben a Zazarhoz vagy Asszonypatakához (1553-tól Nagybánya) közeli borpataki bányák mindig városhoz tartozó bányáknak számítottak, és így is említi őket. A fennmaradt régi dokumentumtöredékek és elbeszélések szerint a Nagybánya környéki aranybányákat egykor a magyar királynék hitrészben birtokolták. Nevezetesen *I. Lajos* király (ur. 1342-82) neje, *Erzsébet* királyné és lánya, *Mária* tulajdonában voltak, akik

hosszú időn át Asszonypatakán is laktak [12]. 1410 körül királyi adományban az albesi Zólyomiak kapták meg a várost [5], ám az az itteni bányákkal 1411-től *Lázárevich István* szerb despota kezére került [12]. Miután 1445-ben *Hunyadi János* visszafoglalta a várost, a bányák is a tulajdonába kerültek, és nagy figyelmet szentelt az itteni bányászat fejlesztésére, új kiváltságokat adott a bányákat művelő polgároknak. 1459-től pedig, amikor *Szapolyai Imre* volt a várnagy [5], *Mátyás* király anyjához, *Szilágyi Erzsébet*hez kerültek, majd *Mátyás* király földesúri tulajdonában voltak, amit 1468-ban bérbe adott a városnak [2]. Barpathak, vagyis a mai Borpatak és a tőle nyugatra lévő bányák 1493-ban már Szinyér vár tartozékai voltak [5]. Mint más nagybányai bányákat, 1508-tól a borpataki bányát is *Thurzó János* és fia, *György* bérelte. Az itteni *Thurzó*-féle bányát még a 19-20. század fordulóján is helynévként használták Borpatakon [3]. 1530-ban *Szapolyai János* birtokába kerültek a bányák, aki bérlőknek adta ki, akik rablógazdálkodással igen sok kárt okoztak. 1551-ben a várost és az itteni bányákat *I. Ferdinand* vette birtokába. Mivel a tulajdonviszonyok a 16. század második felében gyakran változtak, a bányák tönkrementek, elöntötte a víz, vagy elpusztították azokat, mint tette azt *Bornemisza Benedek* 1567-ben [2]. Ám 1572-ben *Findeisen András* bányatiszt már azt javasolta, hogy az itteni lepusztult *Thurzó*-féle bányát újból vegyék művelés alá [3]. Ekkor *I. Miksa* király parancsára az egykor *Szentgyörgyi Péter* deák, nagybányai kamarás által használt *Szt. Miklós*-bánya *Haller Kristóf* fiának, *Fülöpnek* a tulajdonába került [12]. Az itteni bányák 1595-ben már *Báthory* erdélyi fejedelem családjának birtokában voltak, és különböző bérlők művelték. Először a *Herberstein* család, majd 1601-től *Gerhard Lisibona* főtisztre bízták, aki 1612-ben *Báthory Gábertól* bérbe vette azokat [3]. *Gerhard Lisibona*, majd *Henrich* és *Johannes Lisibona* műveltette a borpataki Várhegy alatti bányát, ami abban az időben a legjövődelmesebb bánya volt, és róluk is nevezték el [7]. Az 1626-os pozsonyi béke alapján az itteni bányák a *Bethlen* család tulajdonába kerültek. A levéltári adatok szerint 1620 és 1636 között a borpataki *Kíz*-bányát Nagybánya város vette bérbe és művelte, s 1621-22-ből *Rab János*t említik, mint a *Kíz*-bánya felügyelőjét. 1640-ből pedig *Pénzverő Literatust* említik, mint az egyik borpataki

2. kép: A Lipót-bánya bejárata

aranybánya tulajdonosát [3]. 1664-ben az itteni bányák *Lipót* császár kezére kerültek. 1690-ben a bányák egy részét, a város adóssága fejében, az osztrák kincstár lefoglalta, majd 1703-ban *II. Rákóczi Ferenc* felügyelete alá vonták. Borpatakon 1764-ben az *Ágota*-, *Virgo assumpta*-, *István*-, *Leopold*-, *Ézsaiás*-, *Szt. Háromság*-, *József*-, *György*- és a *Czimer*-bányákat vették újból művelés alá. Mivel a *Leopold*-bányán kívül egyik sem hozott hasznot, a többi csak a jó reménység fejében művelték. Így 1784-ben a város a bányák többségét bezárta, csak a *Leopold*-bányát tartotta művelés alatt [12]. Az 1840-es években a *Lipót*-bányát már *Korbuly Bogdán* bérelte, halála után pedig *Marosán János* művelte kisebb-nagyobb sikerrel a borpataki *Lipót*-, majd a *Miksa*- és *Zsófia*-bányákat [7].

1848 után a Nagybánya-környéki ércbányák, így a borpataki magán bányatársaságok is egyre nagyobb szerephez jutottak. Ebben az időben többfelé kezdtek el újból kutatni arany után, s több bányát nyitottak újra. 1880-82-ben a *Lipót*-, *Borzás-Romlás*- és a *Zsófia-Lisibona*-bányákban is újrakezdték a kutatást, majd a kitermelést. 1880-ban a *Lipót*-bányát *Smit Sándor*, 1881-85 között *Szabó Sándor* és 1886-90 között *Marosán János* bérelte. A *Miksa*-bányát 1882-ben *Mándy Ignác*, 1883-89 között *Farkas Péter* és társai, majd *Smit János* és társai művelték. A *Borzás-Romlás*-bányát *Szabó Sándor*, majd *Incze Sándor* és társai bérelték [7]. Borpatakon 1892-ben már hat magántulajdonban lévő bányatársulat működött, ahol aranyban és ezüstben gazdag ércet termeltek ki. *Körösi Károly* igazgatásával a *Borzás-Romlás* bt., *Háromtölgyes Gergely* bt. és a *Miksa* bt., *Turmann Lipót* igazgatásával a *Lipót* bt., *Hinterháger Ödön* igazgatásával a *Szaniszló* bt., valamint a misztótfalusi *Rohonczy Pongrácz* meghatalmazott vezetésével az *Ignác* bt. [8]. 1900-ban is a *Horváth András* igazgatásával működő *Kis Borzás Szt. József* bt. és a fent felsorolt ércbányák álltak kitermelés alatt [9]. *Pokol Elek* 1893-96 között a *Miksa*-bányát bérelte, 1895-től a *Borzás-Romlás*-bányát és 1901-től a *Lipót*-bányát is, ami 1902-től a legjövődelmesebb bánya lett Borpatakon, s ezt 1910-ben *Pokol* megvásárolta. A *Miksa*-bányát 1897-től *Moldován Pál* és társai, majd *Sztraka János* és társai (1899-1903), valamint 1904-től *Sztraka Antal* és társai művelték [7]. A *Calasanti Szt. József*-bányát 1898-1905 közt az *Incze* testvérek műveltették, ahol évi 130 kg aranyat és 280 kg ezüstöt termeltek ki [8, 9]. A *Kis-Borzás Szt. József* arany-ezüstbánya 1900-ban *Horváth András* igazgatása alatt állt, de ugyanúgy, mint a *Szaniszló*-bánya, 1905-ben már a „Magyar Horganymű és Ércbánya-Társulat” birtokában volt, és polimetallikus ércet termeltek ki [9].

Borpatakon 1910-ben a *Lipót*-, *Miksa*-, *György*-, *Zsófia*-, *Fortuna*-, *Gergely*-, *Lisibona*-, *Szt. Antal*-, *István* király- és a *Heinrich*-féle *Vilmos*-bányát művelték. A *Zsófia-Lisibona* bt. 1911-ben *Miskolczy Sándor* tulajdonában volt, aki új zúzóművet építtetett [7], majd 1912-ben korszerű ércelőkészítő-mű is épült. A borpataki völgyben 1914-ben már tizenkét arany-ezüst és két polimetallikus (Au-Ag-Pb-Zn-Cu) termelő ércbá-

3. kép: Egykori bányászcsapat

nya volt. *Miskolczy Sándor* igazgatásával a Lisibon és Zsófia bt., *Ketney Mihály* igazgatásával a Miksa bt., ludányi *Bay József* igazgatásával a Borzás-Romlás bt., *Körösí Károly* igazgatásával a Háromastölgves Gergely bt, továbbá *Horváth András* igazgatásával a Szt. György bt., *Brebán Sándor* igazgatásával a János bt., amit *Miskolczy Sándor* művelt. Művelés alatt állt még a *Petrován János*-féle Hármastölgves Szt. Antal bt. arany-ezüstbánya, valamint *Marosán László* igazgatásával a *Pokol Elek* felesége, *Ancsa Mária* tulajdonában lévő Lipót bt., *Frink Károly* igazgatásával az István király bt., a *Heinrich*-féle Vilmos-bánya és a *Fábián Sándor* által művelt arany-ezüstbánya. A *Bertalan Miklós* igazgatása alatt álló „Magyar Horganymű és Ércbánya-Társulat” bányája, ami a carlshofi gróf *Henckel von Donnersmark* család tulajdonában volt, és *Glavitzy Károly* igazgatásával a Fortuna bt. polimetallikus ércet termelt [10]. 1914-ben, a háború okozta munkaerőhiány és a bányák bezárásai miatt az aranykitermelés az 1913-as évhez viszonyítva 20%-kal visszaesett. Borpatakon a német illetőségű *Wilhelm Heinrich* is 1914-ben zárta be az évekig művelt Vilmos-bánya üzemét, mivel katonai szolgálatra Németországba kellett jelentkeznie [BKL, 1916], majd 1916-ban a *Pokol*-féle aranybányát a „Felsőmagyarországi Bánya és Kohó Rt.” vásárolta meg [1]. Azonban a 20. század elején beáramló tőke Borpatakon is a magánbányatársaságok és a „verkesek” fokozatos eltűnését eredményezte [2].

Az I. világháború után

Miután Nagybánya térségét 1919 után Romániához csatolták, az itt dolgozó bányászati szakemberek egy része áttelepült Magyarországra [2], ám Borpatakon a régi szakemberek, mint *Ketney Mihály*, helyben maradtak és tovább folytatták az aranykitermelést. Ekkor még működött néhány társulati és magánbánya, mint a *Pokol*-féle bánya, a *Petrován Rt.* és a *Calasanti Szt. József Rt.* Azonban 1928-ban, miután a román kormány jóváhagyta a tranzakciót, az *Aurum Rt.* tulajdonába kerültek azok az aranybányák, melyeket 1916-ban *Pokol Elektől* a „Felsőmagyarországi Bánya és Kohó Rt.” vásárolt meg [4]. Mivel *Pokol Elek* ekkor már nem tudta visszavásárolni a régi bányáját [4], az évek óta elhagyott bányákat az E. Boissanos vezette francia-

svájci tőkécsoport vásárolta meg [14], *Pokol* pedig a *Calasanti Szt. József*-bányát vásárolta meg és művelte. Majd 1930-ban az *Aurum Rt.* az aranyos ércet feldolgozására felépítette a *Fazék Gyula* által 1929-ben szabadalmazott kollektív flotálásra alkalmas ércfeldolgozó üzemét. *Déry Tibor* 1937-es úti jegyzetei szerint 1934-ben az *Aurum Rt.* egyik borpataki bányáját a román *Petroșani Rt.* vásárolta meg [Déry], majd az itt kitermelt aranyos ércet a zazari ércfeldolgozó-műben ciános lúgozással dolgozták fel [14]. *Déry* szerint a *Petroșani Rt.* háromévi feltáró munka után 1937-ben nyitotta meg a bányát [Déry], ahol 1948-ig folytattak kutatást és kitermelést. *Berg G.* és *Friendensberg F.* 1940-ben Stuttgartban megjelent „Das Gold” c. művének a 203-205. oldalán azt írták, hogy Nagybánya vidékén 1938-ban 1458 kg aranyat termeltek, amiből 208 kg-ot az *Aurum Rt.* termelt ki. A *Petroșani Rt.* *Ion Atanasiu* román geológus professzor földtani és teleptani felmérései után 1939-ben nyitotta meg a Zazar-bányát, ahol a következő években egy 12 km hosszú és 4 km széles terület ércvagyont kutatták és termelték ki, benne a borpataki ércetstek alsó szintjeit is. Ahol több mint száz 700-800 m hosszú és 0,8-5,0 m vastag ércetstek ismert, amiből gazdaságosan csak 11 volt kitermelhető kb. 10 g/t arany- és 73 g/t ezüsttartalommal [15].

A bécsi döntést követően (1940) a nagybányai ércbányák zöme a magyar államkincstár tulajdonába került, kivéve pl. az *Aurum Rt.*, amely a régi *Pokol*-féle bányákat művelte, s a román *Petroșani Rt.* a borpataki és budfalvi bányáival [13]. Az utóbbi által kitermelt aranytartalmú ércet már a zazari ciános lúgozó üzemben dolgozták fel, ahol az 1941-es korszerűsítés után az aranykinyerés elérte a 90-91%-ot [2]. 1945-ben a Romániához került *Aurum Rt.*-nek még 33,33%-a magyar magánszemélyek érdekeltségében volt. Ám az ellenséges vagyont kezelő román gondnokság, a CASBI 1948-as kimutatásában már csak 20%-a volt a magyar tulajdonú vállalatok jegyzékében [6]. 1947-ben az *Urikány-Zsilvölgyi és Salgótarjáni Kőszénbánya Rt.* magyar részvényesei a *Petroșani Rt.*-vel szemben is vagyoni követeléssel léptek fel. Követelésük jogalapját részben az képezte, hogy a *Petroșani Rt.* tulajdonát képező nagybányai (borkúti) aranybánya beruházásait 1942-44 között 3,8 millió pengő értékben a magyar részvényesek finanszírozták [11]. Ám az 1948-as romániai államosításkor a bukaresti magyar követségi jelentésből már az tűnik ki, hogy a bánya magyar tulajdonrészét átadták a Szovjetunióknak. Mint írták: „A romániai magyar tulajdonú vállalatokkal kapcsolatosan javasoljuk az iparvállalatok felajánlását a Szovjetunió részére, az ellenértékének a feyverszüneti szerződésben előírt kötelezettségeink csökkentésére való beszámításával, a *Petroșani*-tranzakció mintájára” [6].

A II. világháborút követő években a román állam a nem gazdaságos borpataki bányákat bezáratta, a többi bányát pedig államosították. Miután a háború okozta károk helyreállításai befejeződtek, a *Petroșani Rt.* helyét a zazari E. M. Săsar bányakitermelő vállalat vette át, amelynek Zazaron 1960 és 1990 között saját ércfel-

dolgozó üzeme volt. Az 1960-as évek utáni időben a nagybányai IPEG kutató vállalat a Lipót-, Romlás- és a Lajos-teléreik felszínhez közeli részét újból kutatás alá vonta, melyek egy hatalmas lencseformájú ércesedett testhez hasonlíthatók. Nagybányán 2011-ben újból felvetődött, hogy a környék bányái közül egyeseket, főleg azokat, ahol még aranyat lehet kitermelni, köztük a borpataki és zazari bányát is, nyissák újra. De azt is felvetették, hogy a Nagybánya körzetében található bányák közül egyeseket, turizmus céljából, alakítsanak át látogatható múzeumokká.

IRODALOM

- [1] A Bánya. 9. évf., 1916 és BKL, 1916
- [2] A magyar bányászat évezredek története
- [3] Balogh B. – Oszóczki K.: Bányászat és pénzverés a Gutin alatt. Miskolc-Rudabánya (2001)
- [4] Bányászati és Kohászati Lapok 17. szám, 1928. szept. 1., Budapest
- [5] Csánki D.: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában (Szatmár vármegye). MTA, Budapest (1890)

- [6] Gyöngyössi István romániai követségi tanácsos jelentései Molnár Erik külügyminiszternek a magyar érdekeltségű pénzintézetek és iparvállalatok helyzetéről. Bukarest, 1948. jan. 10., 19.
- [7] Ketney M.: Borpatak bányászata. BKL (1911)
- [8] Magyar Bányakalauz (nagybányai bányakapitányság). 3. évf. 1892
- [9] Magyar Bányakalauz (nagybányai bányakapitányság). 5. évf. 1900 és 6. évf. 1905
- [10] Magyar Bányakalauz (nagybányai bányakapitányság). 7. évf. 1910 és 8. évf. 1914
- [11] Széll Lajos (1882-1960) aradi ügyvéd visszaemlékezései. Magyar Elektronikus Könyvtár. CASBI-törvény
- [12] Szellemly G.: Nagybányának és vidékének fém-bányászata. Nagybánya (1894)
- [13] Telegdi Roth K.: A visszatért Erdély bányászata. BKL (1941)
- [14] Vanci Gh.: Instalația de cianurație a Societății „Petroșan” de la Baia Mare. Analele Mînelor din Romania, XXIV (1941)
- [15] Viorel Brana: Zăcămintele metalifere ale subsolului romînesc. Ed. Științifică, București (1958)

RÉTHY KÁROLY 1935-ben született Margittán (Marghita, Románia). 1963-ban szerzett kutató-geológusi diplomát a Kolozsvári Tudományegyetemen, 1969-ben közgazdasági szakvizsgát tett. 1963-tól Miszt- és Láposbányán volt geológus, 1967-1986-ig főmérnöki beosztásban. A kolozsvári és a bukaresti egyetemek, valamint a nagybányai főiskola megbízásából egyetemisták nyári gyakorlatait vezette, ill. diplomamunkáik tudományos irányítója volt. Több könyv, tudományos és ismeretterjesztő cikk szerzője, társszerzője.

Gyártókapacitását bővíti a FÉMALK Zrt.

2013. július 15-én szűk körű, bensőséges esemény keretében a FÉMALK Zrt. tulajdonosa, *dr. Sándor József*, valamint a cég vezetői új üzem alapkövét rakták le, mellyel együtt a cég alapításának 50. évében felbontandó időkapuzatát is elhelyezték.

A FÉMALK Zrt. a Dunavarsányi Ipari Parkban egy 6,7 ha-os területet vásárolt meg korábban, amelyen az elmúlt hetekben kezdődött meg az építkezés. Az első ütemben zöldmezős beruházásként 14 000 m² alapterületű létesítményt építünk fel. Ez 20 nyomásos öntőcellát, azok kiszolgáló berendezéseit, az öntvények további feldolgozását végző megmunkáló, szerelő és felületkikészítő részlegeket, logisztikai területet, valamint a később megépítendő, szintén 20 nyomásos öntőcella befogadására alkalmas második ütem szociális és irodai blokkjait foglalja magába.

Az elképzelések szerint 2014-ben 5 öntőcellát telepítünk a működtetésükhöz szükséges berendezésekkel együtt. Az első ütem tervezett költsége – az ingatlannal együtt – 4,2 Mrd Ft, amit a FÉMALK saját erőből finanszíroz.

Az üzem első ütemének avatását 2014. július 15-re, a FÉMALK fennállásának 25 éves jubileumi évfordulójára időzítettük. A beruházás előkészítésének és lebonyolításának *Gombos Péter* a felelőse. A létesítmény tervezője a *Tebodin Hungay Kft.*, generálkivitelezője a *Weinberg '93 Építő Kft.*

Szentes Zsolt

A FÉMALK Zrt. vezetői, a táblán az épülő gyár látványterve

Sebők Henrik (termelés II.), Kőteles Eduárd (kereskedelem), Frunza Attila (termelés I.), dr. Rick Tamás (fejlesztés), Szentes Zsolt (ügyvezető igazgató), dr. Ihász Csaba (logisztika), dr. Sándor József (tulajdonos-vezérigazgató az unokájával), Sándor Edit (igazgatóhelyettes), Kubuk Attila (szerszámtervezés és -gyártás), Brunner Márta (könyvvizsgáló), Bacsó Levente (leendő gyáregységvezető), Gombos Péter (igazgatóhelyettes)